

“YAYMACI”DAN “ÇERÇİ”YE

*Seyfullah Türkmen**

Kelimelerin oluşma biçimleri farklılıklar göstermektedir. Köken bilimi çalışmaları kelimelerin nasıl meydana geldiklerine dair bilgiler vermektedir. Ancak kelimelerin kökenlerini ortaya koymak, büyük bir emek ve bilginin ürünüdür.

Bu alanın Türkiye’deki en önemli ismi Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*’nün “giriş” kısmında şunları söylemektedir: “*Dil biliminin etimoloji adını verdiğimiz kolu başlangıçtan beri her yerde büyük bir ilgi görmüştür. Dil bilimi alanında çalışabilmek için uzman olmak gerekir. Özellikle etimoloji alanında uzmanlığın ayrı bir yeri ve değeri vardır. Bu açık gerçeğe karşılık her çağda ve her yerde amateur ve dilettante’ların en çok bu alana yöneldiklerine tanık oluyoruz* (Eren, 1999; xii).

Bu yazıda *çerçi* kelimesinin kökeniyle ilgili yeni bir teklif sunulacaktır. Yazımızda kullanacağımız yöntem, bu alanın önemli ismi Hasan Eren’in “Etimolojik Çalışmalarda Metodoloji Sorunları (Eren, 2004)” adlı yazısına dayanmaktadır. O, bu yazısında *sancak* ve *bayrak* kelimelerinin aynı bakış açısında hareketle oluşturulduğunu, her iki kelimenin de *batırmak*, *saplamak* anlamında olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu yazısında “Etimolojik çalışmalarda *sancak* ve *bayrak* örneğini metot bakımından sık sık değerlendirebiliriz.” diyen Hasan Eren, “*Türkçede bayrak sözünün etimolojik açıklamasında sancak örneğinin tanıklığından yararlandık. Şimşek sözünün kökünü araştırırken bir yandan eski biçimleri değerlendirdik, bir yandan da eski ve yeni diyalektlerde şimşeğe verilen adları göz önüne aldık. Gördük ki eski ve yeni Türk diyalektlerinde benzer kavramların adlandırılmasında benzer kök ve eklerden yola çıkılmıştır. Demek etimolojik çalışmalarda sözlerin benzer kavram grupları içinde değerlendirilmesi büyük kolaylık ve yarar sağlayabilir. Bu yoldaki çaba ve çalışmalarda sözlerin eski ve yeni biçimlerinin göz önünde*

* Seyfullah Türkmen, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Kırıkkale.

tutulması da metodolojik açıdan kaçınılmaz bir koşuldur (Eren, 2004)" sözleriyle yazısına son vermektedir.

Hasan Eren'in verdiği bu çok önemli bilgiler ışığında *çerçi* kelimesine bir göz atalım. Bu kelimenin kökeni için ilk önce yine Hasan Eren'in hazırlamış olduğu *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'ne başvuracağız. Burada *çerçi* "köy köy dolaşarak alış veriş yapan satıcı.-Tkm *çerçi* 'küçük satıcı; dükkâncı' < çert + -çi eki. Eski kaynaklarda çert aleti 'çerçi eşyası' olarak geçer. Türkçe çertçi türevinde -rtç- seslerinden oluşan düğüm -t-'nin düşmesiyle çözülmüştür (Eren, 1999; 86)." biçiminde açıklanmaktadır.

Andreas Tietze'nin *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*'nde ise *çerçi* Moğolca "car (haber)" köküne bağlanmış ve "car 'haber' + -çi (Tietze, 2002; 428)" biçiminde açıklanmıştır. Yine aynı sözlükte *çerçiçi* maddesi yer almaktadır. Bu madde şöyledir: "*çerçiçi*: *çerçi* < D:S:1144-45 < *çerçi* + meslek sahipleri için kullanılan -ci eki; kelimenin ilk hecesi Türkiye Türkçesinde bir mana taşımadığı ve /r/'den sonra -ci yerine -çi eki usulsüz olduğu için -çi hecesi ek fonksiyonunu kaybetmiş ve -ci ekinin ilavesi mümkün olmuştur. Ayrıca halk dilinde vuku bulan bu tür fazladan -ci eki için bk. *atarcı* (Tietze, 2002; 428)."

Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nde kelime *çerçi* 'perakendeci, çerçi, bakkal' (Toparlı vd. 2003;48) biçiminde geçmekte ve bu biçimin *Codex Cumanicus* ve *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*'de görüldüğü kaydedilmektedir.

Türkçe Sözlük'te "*çerçi* 1. Köy, Pazar vb. yerleri dolaşarak ufak tefek tuhaftıye eşyası satan gezginci esnaf. 2. *hık*. Tuhaftıyeci (Parlatır vd, 1998)" şeklinde tanımlanmaktadır.

Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü bu kelimeyle ilgili olarak "Her nevi ufak tefek eşya satan ve ekseriya para ile satmayıp başka mallarla değiştiren gezginci esnaf hakkında kullanılır bir tabirdir. Bu türlü eşyayı yere yayarak satanlara *çerçici* denildiği gibi *yaymacı* da denilir." açıklamasını yapmaktadır (Pakalın, 1983).

İsmet Zeki Eyuboğlu'nun hazırladığı *Türkçenin Etimoloji Sözlüğü* adlı eserde aynı kelime "*çerçi* Moğ. Car (ses, bildiri, haber)dan çar / çı/çerçi (Gerçek anlamı buyruk ulaştırıcı, bir yerden bir yere haber götüren haberci. Anlam değişmesiyle köy köy dolaşıp öteberi satan, gezici satıcı (Eyuboğlu, 1995: 140)." biçiminde izah edilir.

Tarama Sözlüğü'nde *çerçi* kelimesi geçmemektedir. Bu sebeple *çert aleti* maddesine baktık. Bu madde "*çert aleti*: çerçi eşyası, çerçiye gerek olan şey.

*Bilir gevheri her ki sarraf ola
Yok ol kişi kim buriya-baf ola
Doğancı kuşun u sipahi atm
Bilir nitekim çerçi çert aletin”*

şeklinde (TDK, 1965). *Süheyl ü Nevbahar*’ dan alınmış yukarıdaki örnekte hem *çerçi* hem de *çert aleti* ayrı ayrı iki madde başı yapılması gerekirken dikkatsizlik sonucu sadece *çert aleti* madde başında yer almaktadır. Bu durum da sanki bu dönemde *çerçi* kelimesinin kullanılmadığı izlenimi vermektedir. Örnek metinde görüldüğü gibi Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *çerçi* kullanılmaktadır.

Derleme Sözlüğü (TDK, 1993)’ne baktığımızda *çerçi* ve *çerçici* biçimlerini görüyoruz. Her iki biçim de aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu iki kelimenin yanında *yaymacı* kelimesine de rastlıyoruz. Bu kelime de “gezin satıcı” anlamında kullanılmaktadır.

Yukarıda verilen bilgilerden sonra şimdi de Hasan Eren’in yukarıda belirttiğimiz yazısında söylediklerinden hareket ederek “*sözlerin benzer kavram grupları içinde değerlendirilmesi*” ilkesini kullanmaya gayret edeceğiz. Bu ilkeye göre sadece *Türkçe Sözlük* (Parlatır vd.,1998)’te sözü edilen kavram için kullanılan kelimeler şunlardır: *çerçi* ‘köy, pazar ve benzeri yerlerde dolaşarak ufak tefek tuhafiyeye eşyası satan gezginci esnaf; bazı bölgelerde tuhafiyeci’ (s. 462), *çerçici* ‘çerçi’ (s. 462), *çergici* ‘pazarlarda sergi açan gezginci esnaf’ (s. 463), *sergici* ‘mallarını sergileyerek satan kimse’ (s. 1944), *yaymacı* ‘pazarlarda veya sokaklarda sergi açıp ufak tefek ve hırdavat satan kimse’ (s. 2417). Görüldüğü gibi bu beş kavram aynı işi karşılamaktadır ve ufak farklarla tanımları da aynıdır.

Hasan Eren’in özel olarak vurguladığı ve “*Etimolojik çalışmalarda sancak ve bayrak örneğini metot bakımından sık sık değerlendirebiliriz.*” diye bize tavsiye ettiği *bayrak* ve *sancak* kelimelerinin bize gösterdiği bakış açısıyla *çerçi* kelimesine bakalım. Buna göre *Türkçe Sözlük*’teki beş ayrı madde başının birlikte değerlendirilmesi gerekir. Ayrıca bu beş ayrı madde başı aynı bakış açısından hareketle oluşturulmuş olmalıdır. Burada özellikle *yaymacı* ve *sergici* kelimeleri bize yol göstermektedir. Buna göre *çerçi* kelimesinin oluşumundaki hareket noktası *sermek*, *yaymak*, *sergilemek* olmalıdır.

Ayrı Düşmüş Kelimeler (Kara, 2004) adlı çalışmasında *çerçi* kelimesini de inceleyen Mehmet Kara, Hasan Eren’in *çerçi* ile ilgili açıklamalarına yer verdikten sonra “*Biz bu konuda farklı düşünüyoruz ve çerçi kelimesinin ser-* ‘göstermek amacıyla asmak veya yaymak; açarak yaymak veya döşemek’ fiiliyle ilgili olduğu kanaatini taşıyoruz. *Türkçe Sözlük*’te *sergici* yanında yaklaşık aynı anlamda *çergici* kelimesinin yer

alması, bizi böyle düşünmeye sevk etmiştir (Kara, 2004; 58)." Demektedir. Kara, açıklamalarında *Türkçe Sözlük*'teki *yaymacı* biçimine hiç yer vermemiştir. Ancak Kara'nın yukarıda geçen sözleri çok önemli ve *çerçi* kelimesiyle ilgili olarak bizim düşüncelerimizi destekler niteliktedir.

Bu açıklamalardan sonra geriye biraz ses ve anlam bilgisiyle *çerçi* kelimesinin izahı kalmaktadır. Biz başlangıçta *çerçi* kelimesinin *sergici* biçiminde olması gerektiğini düşünüyoruz. Kelimenin ilerleyici benzeşme ve hece düşmesi sonucunda *sergici* > *çergici* > *çerçici* > *çerçi* aşamalarını takip ederek *çerçi* şeklini aldığı söylenebileceği kanaatindeyiz. *Sergici* kelimesinin *çergici* biçimine dönüşmesinde daha önce Mehmet Kara'nın da belirttiği gibi s>ç değişmesi düşünülebilir. Daha sonra yukarıda belirttiğimiz diğer ses olayları meydana gelmiş olmalıdır.

Burada dilimizde s>ç değişimini gösteren birçok örnek olduğunu ve bu durumun ayrı bir yazı konusu olduğunu belirtelim. Burada bu ses değişmesine örnek olması bakımından şu örnekler yeterli olur sanıyoruz: *sapçak* > *çapçak* (su kabı, fıçı bk.Eren, 1999), *seçek* > *çeçek* > *çiçek* (bk. Eren, 1999) vb.

Görüldüğü gibi dil bir kavramın en eski biçimiyle (*sergici*) en yeni biçimini (*çerçi*) birlikte kullanabilmektedir. Ayrıca kelimenin geçirdiği ses değişiklikleri sonrasında aldığı biçimler kaybolmamış, *sergici*, *çergici*, *çerçici*, *çerçi* olarak aynı kelime dört farklı biçimde dilde yaşamaya devam etmiştir. Bu durum dilde kelime hazinesini zenginleştiren yollardan biri olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

- Eren, Hasan 1999; *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
 Eren, Hasan 2004; "Etimolojik Çalışmalarda Metodoloji Sorunları", *Türk Dili* (631-Temmuz), Ankara.
 Eyuboğlu, İsmet Zeki 1995; *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yay.3.baskı,
 Kara, Mehmet 2004; *Ayrı Düşmüş Kelimeler*, Çağlar Yay., Ankara.
 Pakalın, Mehmet zeki 1983 ; *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul.
 Parlatur, İsmail vd.1998; *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara.
 Tietze, Andreas 2002; *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (Cilt 1 A-E)*, Simurg Yay., İstanbul.
 Toparlı, Recep-Hanifi Vural-Recep Karaatlı 2003; *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., An.kara
 Türk Dil Kurumu, 1993 ; *Derleme Sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara.
 Türk Dil Kurumu, 1965; *Tarama Sözlüğü*, Ankara.